

És volna még egy ötletem. Chaplinról jegyezték fel, hogy — a némafilm korában — valahányszor kész volt egy jelenettel, levetítette egyszerű embereknek: takarítónőknek, az utcáról behívott járókelőknek. Így győződött meg arról, hogy a film jövődől nézői megértik-e, amit mondani akar. Ha nem, eldobta a tekercset, és újratorgatta a jelenetet. Nem lehetne-e ezt a tudománynépszerűsítő, ismeretterjesztő irodalomban is megvalósítani?

Fey László

A kisember emlékirata

Fogarasi Sámuel — akinek önéletírása Juhász István érte gondozásában első ízben jelent meg* — nem tartozik a múlt izgalmas alakjai közé. Kisvárosi mesterember papi pályára lépett fia, akivel semmi rendkívüli nem történt. Élete folyamán, persze, lezajlott egy-két dolog: a jozefinizmus radikális reformjai, a nagy francia forradalom, a napóleoni háborúk — mindez azonban csak véletlenszerűen és mellékesen foglal helyet az emlékiratban. Dési Gábor marosszéki főbíró mellé kerül egész fiatalon, s erről jut eszébe II. József és az, hogy „mikor pedig minden a régi lábra visszaállott, 1790-ben a conscriptio és földmérése munkái sok jurisdictiónál megégettettek... s ekkor az ártatlan német könyveket is vagy megcsapták, vagy megégették“. A napóleoni háborúk inkább mint külföldi útját befolyásoló események jelennek meg.

Alig lát valamit abból, amit a megszokás történelmeknek tekint. Pedig tanult ember volt. A vásárhelyi kollégium után Bécsbe és német egyetemekre is elkerül. S nem is akármilyen társaságban: jó sorsa a kor egyik legjobb erdélyi koponyájával, Gyarmathi Sámuellel fűzi össze hónapokon keresztül. Teljesen hiába: a nagy nyelvészből, a kiváló felvilágosult értelmiségiből csak a zsémbes öregurat érzékeli. Hazatér, elfoglal egy parókiát, és megnősül. Élete végén megírja naplóját: a kollégiumról, a külföldi útról és a nősülésről. Mindebben egyetlen rendkívüli dolog: félelmetes gátlásossága. (A szüzességével szinte kérkedő huszonnyolc éves lelkeszl ólálkodása a lányos ház körül, visszavonulásai, merész elhatározások, hogy mégis bemegy a házba, menekülések a lányok elől, s a rettentő szegyenkezés, ami esketés alatt elfogja.) Figyelemre méltó, és ha valaha lesz, aki forrásainkat a lélektan kategóriái szerint is fagatni kezdi, lehet, az egyéni sors mellett felfedezi majd egy réteg helyzetéből adódó okait is ennek a lelki torzulásnak.

Egyébként Fogarasi naplója a megdöbbentően történelem alatt élt értelmiségi lét dokumentuma. És mégis — éppen ettől válik történelmi forrássá. Minden kezdő történész tudja, hogy a forrásérték az írói szándék árnyékában növekszik: a szöveg mindig a mellékes, a járulékos vonatkozásokban a legmegbízhatóbb — ott, ahol nem érvényesül intenció, ahol nem hatnak értékítéletek. Fogarasinál pedig ez a szövegtípus az uralkodó. A szándék láthatóan egy törekvő, feltörekvő, gátlásos kisember sikerecskéinek és sérelmeinek számbavétele. De a kicsinyes mondanó megfogalmazása rendjén a mellékmondatokból egy elszüljedt életforma rajzolódik ki.

Ennek az életformának legmegrendítőbb — mert emberileg leglényesebb — vonása az élet rövidege, bizonytalan volta. Fogarasi hét gyermeke közül három élete első éveiben meghalt. Egy pap sírfeliratát idézi valahol, amely így hangzik: „negyvenkét esztendő / Szép anyyali időt / töltött ez életben“. S hogyné lett volna negyvenkét év szép idő, ha a negyvenvalahány éves Gyarmathit öregembernek tekintették már? A korai halál okát is érinti itt-ott: járványos betegségek, az orvosi ellátás hiánya, barbár higiéniai viszonyok (az erdélyi főnemesi világban is megfordult ifjú Bécsben meglepődik azon, hogy „ha testvérek ennének is együtt, nem tálban, hanem kinek-kinek porcióját tányéron teszik eleibe“).

A figyelmes olvasó az életbevágótól a mellékesig a hagyományos életforma számos vonásáról szerez megbízható értesülést. (Arról például hogy a vásárhelyi kollégiumban az 1790-es években miként büntetik a magyarul megszólaló diákokot.)

Oktatótörténetünkben olykor jelentkező mítoszok szétfoszlatásában az emlékiratot az előző felerősíti, amikor beszámol arról, hogy a népiskola anyanyelvűvé válását célzó II. József-féle ösztönzés milyen nehézségek árán valósulhatott meg.

Juhász, miközben láthatóan elutasítja a mitizálást, maga is egy mítosz áldo-

* Marosvásárhely és Göttinga. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.

zatául esik: elfogadja a tizennyolcadik századi hanyatlásról szóló makacs babonát, igaz, csak a mezővárosi iparosokra vonatkoztatott érvennyel. Azonban még ebben is nehéz egyetérteni vele: lehet-e Fogarasi néhány rokonának sorsán mérve hanyatlónak tekinteni egy réteget, amely a tizennyolcadik századi összeírások tanúsága szerint számszerűségében dinamikus fejlődést mutat? A kérdés szélesebb értelemben való felvetése nyilván nem a Fogarasi-émlékírat bevezetőjére — s még kevésbé erre az ismertetőre — tartozik, de egyre világosabb az, hogy a tizenhetedik századi aranykor és a tizennyolcadik szá-

zadi hanyatlás képzetei történeti irodalmunkban olyan makacs berögződések, amelyeket előbb-utóbb felül kell vizsgálni. Egyébként fennáll a veszélye annak, hogy példásnál példásabban gondozott forráskiadványok egyre nagyobb sorában láthatja vélt támaszát egy olyan babona, amely egy hajdani szűk kis csoport közérzetéből és egy történelmi kategória — a formáció hanyatló szakasza — köznyelvi, konkrét értelmezéséből, azaz tragikus félreértésből származik.

Mindaz nem a kiváló kiadvány — hanem történetírásunk adóssága.

Dankanits Ádám

George Bariț magyar barátai

Jó gondolat volt a tizenkét kötetre tervezett Bariț-levelezés közzététele előtt ötvenkét levelet kiemelni a közel tizenháromezerből, s külön kis kötetben tenni közzé.* Azt a félszázat, amelynek a feladója, címzettje vagy csak a nyelve magyar. A munkát egy román és egy magyar kutató, Ioan Chindriș és Kovács Ferenc végezte el, a misszilis levelek a Kriterion Patria-sorozatában jelentek meg az Avram Iancu-ról, a művészettörténeti kapcsolatokról, az Aradi Viktorról szóló könyvek után.

Ha a statisztikai módszer hozzásegít egy könyv megértéséhez, akkor elmondható, hogy az 52 levél közül 47 Barițnak szól, 5-öt ő maga írt, közülük négyet ékes magyar nyelven. (Hármat pedig őhozzá intéztek kevésbé ékes románssal.) Az első levél 1829-ben kelt, amikor Bariț 27 éves volt, az utolsó 1893-ban, halála előtt három hónappal. Levelező partnerei közül első helyen osztálytársa, Wass Samu áll, a Șincait támogató cegei földbirtokos család sarja (öt levelet írt Barițnak, Bariț neki egyet), utána Gál János táblai, majd kúriai bíró (3:1), Jakab Elek történet-tudós (3), Koós Ferenc református lelkész (2:1), Torma Zsófia archeológus (2) és Simonides Károly papnövendék (2) következik. A többiek 1-1 levéllel szerepelnek a gyűjteményben. A levelek közül 17-et mint magánérdekűt eleve felrethetünk: van, aki egyszerűen a *Gazeta Transilvaniei*re akar előfizetni, hirdetést ad fel a lapba, vagy helyesbit,

vagy protekciót kér. Így is marad 35 közérdekű levél, amely más-más oldalról mutatja be Erdély történetének szerzőjét — akit nyolcvanadik születésnapja alkalmából tisztelői „a román sajtó dékánja”-nak, „az irodalom tanítómasteré”-nek, „a nemzet vezéré”-nek neveztek —, és természetesen a kort, amelyben élt.

Mint a torockói unitárius partikula, majd a kolozsvári piarista líceum egykori növendéke, George Bariț anyanyelvi ismeretei szintjén tudott magyarul, sőt első rektorával, Sebes Pállal latinul levelezett. „Szokott dicsekvésem a világ előtt — írta neki Sebes később —, hogy egy Bariczom, egy Krizám volt és most egy Berdém van”, melléje állítva a *Vadrozásák* szerzőjét és a kolozsvári egyetem első rektorát. Barițnak a magyar értelmiséghez fűződő kapcsolatai már az iskola padjaiban annyira ismeretvé váltak, sokoldalú irodalmi és tudományos munkássága olyan tekintélyt biztosított számára, hogy a magyar szellemi élet legkülönbözőbb ágainak képviselői fordultak hozzá információkért. Hunfalvy Pál nyelvészeti ügyben kér tanácsot tőle, mert — úgy mond — „a magyar tudomány félszeg, ha mellőzi a románsságot, mint a román tudomány sem lehet teljes, ha mellőzi a magyarságot”. Jakab Elek sajtótörténeti munkájához kér adatokat, mert: „óhajtánám figyelemben részesíteni minden nemzetiség lapját.” Torma Zsófia a Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat gyűlésére hívja meg a „Tagtárs Urat”, Torma Károly — Victor Babeș apósa — az országos levéltárba

* George Bariț magyar levelezése. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.